

Л. І. ІВАНЧЕНКО

Охоронні роботи в літописному Богуславі

Під час існування Давньоруської держави на її південних рубежах значну роль відігравала Пороська оборонна лінія, основу якої становили 13 укріплених пунктів, розмішених на лівому березі р. Росі¹. Крім автохтонних жителів, слов'ян-землеробів, київські князі садили на землі цього району і «своїх поганих» — групи кочовиків, які перебували на службі у руського володаря². На жаль, археологічні дослідження давньоруських пунктів Поросся все ще дуже фрагментарні³. Якоюсь мірою доповнюють наші знання про історію згаданого краю роботи в м. Богуславі Київської області, які в 1982 р. проводила експедиція ІА АН УРСР разом з Археологічним музеєм АН УРСР.

У давньоруських літописах Богуслав згадується під 1195 р. в зв'язку з бажанням суздальського князя Всеволода Велике Гніздо мати його наряду з деякими іншими південноруськими містами під своїм контролем⁴. Можна допускати, що в цей час Богуслав став одним із значних міських центрів на Росі⁵. Важливу роль відіграло місто в пізньосередньовічні часи. Так, Богдан Хмельницький кілька разів збирав тут війська, приймав антиохійського патріарха. Сьогоднішній Богуслав — районний центр Київської області.

В давньоруський час місто було значним економічним центром, за який точилися суперечки між феодалами різних земель. Відіграло воно важливу роль і в боротьбі з вороже настроєними кочовими ордами, яким іноді вдавалося прориватися у внутрішні райони Русі, якраз через землі, де були розміщені Богуслав, Корсунь і ще деякі укріплені пункти⁶.

До 1982 р. археологічні роботи на території Богуслава обмежувалися поверхневою розвідкою, в результаті якої в районі сучасної Троїцької церкви виявлено фрагменти кераміки XII—XIII ст. П. П. Толочко на основі цих знахідок локалізував дитинець давньоруського міста саме тут⁷. Звичайно, для виявлення основних деталей історичної топографії, для уточнення часу його виникнення і визначення стану збереженості культурного шару таких розвідкових робіт було замало.

Враховуючи порубіжне розташування пороських міст XI—XIII ст., роботи 1982 р. були сконцентровані на лівобережній частині сучасного населеного пункту, де в найбільш сприятливих для життя місцях було закладено два шурфи і проведено поверхневий огляд місцевості. На правобережній частині Богуслава велися спостереження за деякими земляними роботами, але культурного шару давньоруського часу (чи окремих знахідок) не виявлено. Відсутні знахідки XI—XIII ст. і на території гори Лобунки — високого мису на правому березі р. Богуславки, а також на території, що примикає до невеликої лівобережної притоки Росі — р. Карячинки.

Перші знахідки часів Давньої Русі знайдено на мисоподібному виступі, створеному лівим берегом Росі і правим берегом Карячинки, в районі клубу суконної фабрики. Висота мису над рівнем ріки досягає 25 м, його розміри 170 на 50 м. Материковий шар в шурфах було простежено на глибині 1,1—1,2 м від сучасної поверхні, а матеріали,

виявлені в них, відносилися до ранньослов'янського (пеньківська культура), давньоруського і пізньосередньовічного періоду. В пізні часи на території мису функціонувало християнське кладовище і стояла невелика церква чи каплиця, на що вказують знахідки кістяків і залишки масивного кам'яного фундаменту. Інтенсивна перекопка досліджуваної площі привела до того, що більш ранні прошарки ґрунту знаходяться в перевідкладеному стані: кераміка VI—VII і XII—XIII ст. часто виявлена разом з уламками горщиків XVI—XVIII ст., а іноді і вище останніх.

Кілька шурфів закладено в центральній частині лівобережного Богуслава на округлому (біля 100 м в діаметрі) мисоподібному виступі лівого берега Росі, який раніше називався «Замковою горою». Він піднімається над рівнем ріки на 25 м. В усіх шурфах, крім уламків двох вінець XII—XIII ст., знайдено лише уламки кераміки, кахлів, скляних посудин пізньосередньовічного часу, що свідчить про малу заселеність даного району в давньоруський час.

Найбільш перспективними виявилися дослідження в районі сучасної Троїцької церкви, садиба якої знаходиться на мисоподібному підвищенні лівого берега Богуславки (30 м над рівнем ріки), неподалік від місця впадіння її в Рось. Розміри мису 60 на 80 м, але його площа з усіх боків зрізана сучасними дорогами та будівлями і, звичайно, в давнину була значно більшою. Зняття верхніх прошарків землі було утруднено щільно зваленою цеглою минулого століття. Материк простежено на глибині 3,2 м, але деякі деталі стратиграфії дають можливість думати, що він в середньовічні часи був знятий під час будівництва житлових та господарчих об'єктів. У заповненні шурфів знайдено дві заглиблені в материк будівлі пізньосередньовічного часу, численні знахідки XVI—XVIII ст. — кераміка, кахлі, сокира, ножі, кістки тварин.

В перевідкладеному стані виявлено також уламки кераміки XI—XIII ст., шиферні прясла, залізні ножі. В передматериковому шарі, в стінці одного із шурфів (№ 12), розчищено піч-кам'янку наземного житла, черинь якої був підмазаний мергелевою глиною. В ній знайдено уламки давньоруського посуду. В північній частині цього самого шурфу досліджено заглиблене в материк помешкання також з фрагментами кераміки давньоруського часу. Вірогідно, це напівземлянкове житло, основна частина якого знаходилася за краями розкопу. Наявність багатьох знахідок XI—XIII ст. свідчить про заселеність території в цей час.

Знахідки XI—XIII ст. траплялися також в шурфі на території скверу поблизу пам'ятника героя Великої Вітчизняної війни, але в перевідкладеному стані. Материк виявлено на глибині понад 1,8 м від рівня сучасної поверхні.

(Ще в кількох місцях було досліджено аналогічну ситуацію: пізні перекопи, підземні ходи, фундаменти знищили прошарки, які відносились до часу існування Давньої Русі.

Крім шурфовальних робіт на території давнього Богуслава проведено дослідження залишків курганного могильника, розміщеного в 0,5 км на північ від садиби Троїцької церкви на пологому високому березі струмка, що впадав в р. Богуславку (урочище Татарські могили). На некрополі збереглося близько десяти невеликих насипів, частина яких зруйнована скарбощукачами і пізніми похованнями. Було розкопано два кургани.

Курган № 1 (висота 0,8 м, діаметр 7 м) з північного боку мав залишки ровика. Давня поверхня виявлена на глибині 1,2 м від вершини. В насипу розчищено залишки чотирьох пізньосередньовічних могил за обрядом трупопокладення давньоруського часу. Поховання здійснено на рівні давнього горизонту, орієнтоване в південно-західному напрямку. Похований покладений на спину, руки і ноги випростані. З лівого боку збереглися залишки дерев'яної труни.

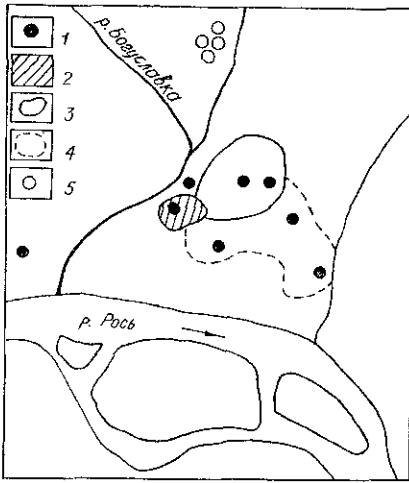

Рис. 1. План давньоруського Богуславля.

Умовні позначення: 1 — місця шурфів; 2 — дитинець; 3 — посад; 4 — неукріплена частина; 5 — могильник.

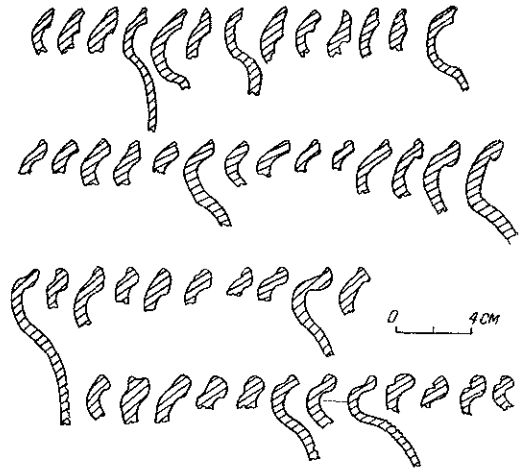

Рис. 2. Кераміка давньоруського часу з м. Богуслава.

Курган № 2 мав діаметр близько 5 м, піднімався над рівнем сучасної поверхні на 0,4 м. Насип (як і в кургані № 1) складався з чорнозему. Залишки поховального ґрунту простежено на глибині 0,7 м від вершини насипу, в якому виявлено три пізньосередньовічні поховання. На глибині 0,15 м від рівня давнього горизонту знайдено залишки дитячого поховання, орієнтованого в західному напрямку. В центральній частині кургану на глибині 0,6 м від рівня давнього горизонту виявлено основне поховання — трупопокладення на спині, орієнтоване в західному напрямку. Права рука витягнута вздовж туба, кістки лівої не збереглися.

Усі вищезгадані поховання були безінвентарними.

У результаті проведених робіт вдалося в загальних рисах відтворити історичну топографію літописного Богуславля. Насиченість археологічних матеріалів XI—XIII ст. дає можливість визнати місцезнаходження дитинця на території садиби сучасної Троїцької церкви. Міський посад містився на території сучасного базару і скверу з монументом героям Великої Вітчизняної війни, де також знайдено уламки кераміки XI—XIII ст., а культурний шар доходив до 2 м. На північ від міста розміщувався курганний некрополь (рис. 1).

Давньоруське місто займало територію між річками Богуславка і Карячинка, тому подальші будівельні роботи в цьому районі мають проводитися під контролем спеціалістів-археологів. Збереженість культурного шару погана, що пов'язано з інтенсивним життям тут в наступні століття.

Враховуючи наявність кераміки XI ст. на дитинці і посаді Богуславля (рис. 2), його появу можна відносити до першої половини згаданого століття, коли Ярослав Мудрий проводив будівництво нових фортець для захисту південних кордонів Русі.

Л. И. ИВАНЧЕНКО

Охранные работы в летописном Богуславле

Резюме

В работе изложены материалы археологических исследований одного из поросских летописных городов — Богуславля. В результате шурфования удалось установить местонахождение дитинца, посада, некрополя, древнерусского города, уточнить

время возникновения — вероятнее всего начало XI в. (время правления Ярослава Мудрого).

¹ Довженко В. И. Сторожевые города на юге Киевской Руси // Славяне и Русь. — М., 1968. — С. 40.

² Плетнева С. А. Древности Черных Клобуков // САИ. — 1973. — Вып. Е1-19. — С. 24—28.

³ Толочко П. П. Киевская земля // Древнерусские княжества X—XIII вв. — М., 1975. — С. 45.

⁴ ПСРЛ. — М.; Л., 1962. — Т. 2. — Стб. 684.

⁵ Толочко П. П. Указ. соч. — С. 47.

⁶ Плетнева С. А. Половецкая земля // Древнерусские княжества, X—XIII вв. — М., 1975. — С. 184, 268, 287.

⁷ Толочко П. П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII веков. — Киев, 1980. — С. 151.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АН ГССР	— Академия наук Грузинской ССР
АО	— Археологические открытия
АП УРСР	— Археологічні пам'ятки УРСР
ВИД	— Вспомогательные исторические дисциплины
ГЭ	— Государственный Эрмитаж
КСИА АН СССР	— Краткие сообщения Института археологии АН СССР
КСИА АН УССР	— Краткие сообщения Института археологии АН УССР
КСИИМК	— Краткие сообщения Института истории материальной культуры
ЛОИА АН СССР	— Ленинградское отделение Института археологии Академии наук СССР
МГУ	— Московский государственный университет
МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР
НА ІА АН УРСР	— Науковий архів Інституту археології АН УРСР
ОАК	— Отчеты археологической комиссии
ПВЛ	— Повесть временных лет
ПГКБ	— Помнікі гісторыі і культуры Беларусі
ПСРЛ	— Полное собрание русских летописей
СА	— Советская археология
САИ	— Свод археологических источников
СЭ	— Советская этнография
ТГЭ	— Труды Государственного Эрмитажа
УІЖ	— Український історичний журнал